בבל, חניבעל המצביא, נימרוד הצייד וקרני בעל הכנעני לאוהלי הפלג"ח

סביב העשתורות

הייתי מעולם מיודד עם אמיר, עקבתי אחרי התפתחות הקבוצה באמצעות תמוז, עמו נפגשתי לא פעם, לרוב כדי להתבונן בפסליו — כמעט כולם דמויות של נשים רחבות־אגן וקטנות־ראש, כסגנון העשתורות הכנעניות.

לכל חברי הקבוצה היו שני מכנים משותפים, שבחדאי לא היו מקריים. ראשית: כולם היו בני חוץ־לארץ, שהחליפו את שמותיהם הלועזיים הקודמים בשמות שמיים בולטים. שנית: כולם היו בעלי שאיפות בשטח הספרות, השירה, הציור או הפיסול. רטוש ואמיר היו משוררים, תמוז היה פסל־סופר, וכל האחרים ניסו אף הם את מזלם בשטחים אלה.

בכל הקבוצה כולה לא היה אף איש אחד שהיה בעל שאיפות פוליטיות רציניות, שראה במדיניות את דרך־חייו, שהתמחה בתולדות התנועות המהפכניות או באמנות התעמולה הפוליטית. אני סבור כי עודף זה במשוררים, וגרעון זה במדינאים, קבעו במידה רבה את דרכה של קבוצה כנענית זו, על הגזמותיה הרומנטיות והדוגמאטיות, ועל מחדליה המדיניים, הרעיוניים והמעשיים.

זאת היתה, מן הסתם, גם הסיבה מדוע לא מצאתי מעולם לשון משותפת עם קבוצת רטוש. כפי שכבר הסברתי, נמשכתי אל הרעיון הכנעני קודם כל מפני שראיתי בו מכשיר לעיצוב תנועה מהפכנית המונית — כלומר, בסיס של אידיאולוגיה פוליטית. הרומנטיקה הכנענית של רטוש ושות', שלא יכלה להתאים לשום תנועה פוליטית אמיתית, עיצבנה אותי. כנער בן 18, שכבר היו מאחוריו ארבע שנים של שרות פוליטי, רובו במחתרת, ראיתי בכל הרומנטיקה הזאת רק שעשוע עקר.

לעומת זאת התרשמתי מאוד באותן השנים מאדם שחייב אני להזכיר את שמו, כי כמה מן הרעיונות המיוחסים לי נוצרו למעשה על־ידו. כוונתי לאליהו לס, אחיו של הפקד אבנר לס, שהתפרסם במשפט אייכמן.

★ ★ ★

לידת המרחב השמי

לס, שבא מגרמניה, היה מבוגר ממני בכמה שנים. היכרתיו לראשונה כאשר שיתף פעולה עם קלמן כצנלסון (שהתפתח מאז לארכי־פאשיסט יהודי) בניהול סיעה רביזיוניסטית קיצונית ביותר. הוא פרש מתנועת־ז'בוטינסקי כאשר נוכח לדעת כי זו לא תצלח לעולם להחת תנועה מהפכנית אמיתית.

ללס היו שני תחביבים. האחד היה ציור — ועד היום, רוב תמונות ז'בוטינסקי, התלויות על הבמות באסיפות חרות, הן פרי ידיו. השני היה העיסוק בפסיכו־אנאליזה. כמו רבים מאתנו באותם הימים (ושוב יש לזכור: ימי הזוהר של היטלר, צעדתו מחרשא ועד סטאלינגראד) חיפש פתרונות פסיכולוגיים לשאלות פוליטיות, והגיע לעתים קרובות למסקנות מפתיעות ומעניינות ביותר.

דומני כי גם לס התקרב לרעיונות הכנעניים לראשונה הודות לחוברת הפאריסאית של שם. בעיקר התרשם מן הטענה כי היהדות היא מחלת־רוח, שתקפה את האומה העברית. זכורני שפעם פיתח באוזני (15 שנה לפני כפר־קאסם!) את הסברה כי הפאשיזם והיהדות הם שני צדדים של אותו מטבע, כמו הסאדיזם והמאסוכיזם, מאחר שלשניהם משותפת האמונה בטוהר הגזע, בעם־בחירה, בעם־לבדד־ישכון, וכו'.

ביליתי מאות שעות בשיחות עם לס. בין השאר ניתחנו את תורת הגיאו־פוליטיקה של מאקינדר האנגלי והאוסהופר הגרמני, והחלטנו כי בתום מלחמת־העולם לא תהיה עוד תקומה למדינות לאומיות קטנות, וכי העולם יתחלק לכמה אזורי־ענק. אומה קטנה לא תוכל לשמור על ייחודה, אלא על־ידי השתתפות בעיצוב יחידת־ענק כואת. כך, שבע שנים לפני קום מדינת ישראל, וכמה שנים לפני שבן־גוריון העלה לראשונה את הדרישה למדינה עברית („תוכנית בילטמור", על־שם בית־המלון הניו־יורקי בו תוברה), החלטנו כי מדינה זו לא תוכל להתקיים אלא כחלק בלתי־נפרד מחטיבה אזורית גדולה.

היפשנו תרגום למונח הגיאו־פוליטי הגרמני RAUM. המילה „אזור" לא מצאה חן בעינינו, בהיותה סטאטית ונטולת־נשמה. חיפשנו מילה דינאמית, מלהיבה, בעלת תוכן ריגשי. וכך הגענו למונח „מרחב" — מונח תנ"כי המלמד על שטח גדול, התפשטות, רחבה והצלה: „ויוציאני למרחב", „עני במרחב־יה", „העמדת במרחב רגלי".

ואם מרחב — איזה מרהב? פסלנו את המושגים „מזרח קרוב" או „מזרח תיכון", המעידים על בעליהם שעדיין הם מסתכלים על עולמנו מבעד למשקפיים אירופיים, מערביים. את המושג של עדיה גורביץ ורטוש — „ארץ עבר" — פסלנו בשל הנימה האימפריאליסטית שבו, שעוד אעמוד עליה בהמשך הדברים. מושגים מלאכותיים כמו „מרחב קדם" לא נראו לנו, וכל מושג גיאוגראפי נוקשה, בעל תיחום ברור, כגון „אסיה המערבית" או „הקשת הפוריה", לא נראה לנו בשל שיקולים מעשיים. כך, בדרך של אלימינציה, נשאר המושג „המרחב השמי". השתמשתי בו לראשונה בשנת 1942.

כך השתלבו התפיסה ההיסטורית והפוליטיקה המעשית. השיבה אל העבר הרחוק לימדה אותנו כי בימי הזוהר שלה היתה ארץ־ישראל חלק מן העולם השמי הקדום. תחזית העתיד לימדה אותנו כי מדינה עברית, לכשתקום, תצטרך ליצור סביבה חטיבה מדינית־כלכלית־צבאית גדולה. המונח „המרחב השמי" איחד את שני הדברים להברה אחת. אפשר לומר שעמו נולד הזרם הכנעני הפוליטי, בניגוד לזרם הרומנטי.

אין צורך להוסיף כי רטוש וקבוצתו דחו את המונח, ואת כל הלך־המחשבה המונח ביסודו, בבוז עמוק.

★ ★ ★

דגל תכלת וארגמן

הרומנטיקה הכנענית יצרה, באותם הימים, יצירה משלה. היה זה הדגל של רטוש. המצאת דגלים היתה, אף היא, אחד מסממני התקופה בין שתי המלחמות באירופה. הקומוניסטים, הנאצים, ועשרות תנועות אחרות, הופיעו בזירה כשהן נושאות כל אחת דגל משלה, כנגד הדגל הרשמי של מדינתה. הכנענים יכלו לטעון, בצדק, כי „הרבה גופים ופלגים צצו בתוך היישוב הזה, אבל אף אחד מכל אלו לא קם בדגל חדש, לא קם בצילו של דגל חדש."

הדגל של רטוש היה מחולק לשני מישטחים מאונים. למעלה, פס רחב בצבע ארגמן, ומתחתיו פס צר יותר בצבע תכלת. על שניהם התנוססה האות אל"ף, בכתיב העברי המקורי והעתיק, צבועה בצבע זהב.

ההסבר הרשמי של רטוש קבע: „כקדמות צבעינו וסמלו — קדמות תור הזהב והגדולה לעברנו העברי. כצבעינו — עוז־האמונה אשר בנו, וחזון העתיד. וכאלף הזהב הקורן אשר עליו — סמל בראשית לכוח והוד כוחנו להתחיל מבראשית, מאלף."

הדגל הכנעני של יונתן רטוש היה מורכב משני פסים — למעלה פס ארגמן, למטה פס תכלת. קרני השור, בצבע זהב, הן האות אל"ף העברית הקדומה, על צידו. הוא דומה לאל"ף בכתב־היד העברי המודרני, וכן לא' לטיני הפוך ולא' היווני. הכתיב העברי היה אבי כולם.

רטוש קבע כי תכלת וארגמן הם הצבעים הלאומיים של העברים הקדומים. יש לי כמה ספקות ביחס לכך. התנ"ך מזכיר פעמים רבות את המלים „תכלת־וארגמן" (לרוב דוקא בהקשר עם הפולחן הדתי, באוהל המועד ובבית־המיקדש), אך מסופקני אם הכוונה לצבעים לאומיים, ואם בכלל הכוונה לצבעים הידועים לנו בשם זה. הבדים הצבועים בארגמן, בעזרת ההפרשות של שבלולי־ים, היו יקרים מאוד, ועל כן סימלו את השלטון והעושר בכל ארצות־קדם. תכלת־וארגמן לא היו, מן הסתם, אלא שני גוונים של אותו צבע. בכל זאת, כאחר שצור הקדומה היתה בירת ייצור בדי הארגמן, אפשר היה לטעון כי הצבע הוא עברי מובהק.

האל"ף הכנענית היתה דמויית קרני שור — ולא במקרה. כי השור, האלוף, היה סמל הבעל הכנעני. מבחינה רעיונית, היה זה, איפוא, דגל מוצלח למדי.

אך מבחינה אסתטית־תעמולתית, היה זה דגל גרוע. בחדאי לא היה מלהיב כמו הדגל האדום הפשוט של הקומוניסטים, או הדגל האימתני של צלב־הקרס הגרמני. הוא לא עלה בטיבו על הדגל הציוני, אותה „טלית ציונית מבית המידרש," בלשונו של רטוש.

אולם, כנאה למשורר, תלה רטוש בדגלו תקוות מיסטיות ממש. „כוח התעמולה הצפון בדגל שלנו הוא אחד מגילויין של אותו כוח שאחז בנו," כתב. „מבחינת התעמולה, אין ספק כי ההישג הגדול והקיים אשר ביציאתנו זו הראשונה לאויר העולם (בשנת 1944) אולי עיקרו הוא בדגל הזה, על צבעיו ואלף זהבו, אשר לא יישכחו מן העין... ומי שיזכור את הדגל לבדו... גם יומו בוא יבוא, ואחרי הדגל הזה ילך, בצילו יחיה ועליו ימות... קודם כל, ורראשית כל, ועל הכל, לא יהיה אדם אשר יישכח מעיניו דגל התכלת והארגמן, אף אם לא יראה אלא אותו בלבד, ואף לאחר שישכח ממנו כל זולתו..."

אומנם התכונן רטוש לכך כי היהודים יצחקו לדגלו. על כך אמר מלים כדורבנות: „בינם לבין עצמם יודעים היהודים הפיקחים והמיושבים ונחותי־הנפש גם את הדבר הזה: כי דגל, כמולדת וכשלטון, לא ליהודים המלכלים ניתנו. הללו יתייחדו לגויי הארצות. היהודי לא יעיז להעלות דגל, בשום אשר אין הוא ראוי לכך, ומי כמותו יודע את מך ערכו... הדגל קורא. הדגל מחייב. אבל היהודי, באשר הוא יהודי, אין הוא יודע את החובה הזאת. הדגל מעולם הזה הוא, שליהודים אין בו דריסת־רגל."

אך אין דבר: הדגל החדש הוכיח, כפי שכתב רטוש, כי הנה קם „גוף עברי, להוציא את כל הציוני והיהודי, ונושאו הוא עברי כולו, להוציא את כל היהודי והציוני, וכי העברים נשאו את דגלם, דגל התכלת־והארגמן וקרני־הזהב."

★ ★ ★

אומה ילא עבר

מדוע, ככך זאת, לא קיבל הנוער העברי את הדגל החדש, וכל אשר יסמל? מדוע דחו דוקא ילידי הארץ, בהם תלה רטוש את כל תקוותיו, את הרומנטיקה הכנענית? מדוע נשארה הכמיהה לעבר הרחוק אינטרמצו קצר, שלא היכה שורשים עמוקים?

הסיבה נעוצה בתהום הפעורה בין הכנענים הראשונים, שהושפעו כל־כך על־ידי האחיזה הרומנטית של אירופה בין שתי המלחמות, לבין הנוער הפרוזאי להחריד, שגדל בארץ.

הציונים התאכזבו מרות מתקוותם שבארץ יגדל נוער שיגלה עניין עמוק בתולדות הפזורה היהודית, על רדיפותיה ומסורותיה. אך הנוער נשאר אדיש כמעט באותה מידה גם לעבר הרחוק של הארץ. אותם שחיפשו את השורשים החבויים בעבר הרחוק — נשארו חריגים. למעשה קמה בארץ אומה ללא עבר, המחפה על כך בקירקסים תנ"כיים ובבולמוס ארכיאולוגי סכני, שאין בו כל סקרנות אמיתית לגבי שורשי ההזיה הלאומית בימי קדם.

מבחינה זו, דומה האומה החדשה לאמריקה ולאוסטרליה — ושוב, לא במקרה. כל האומות הנחלניות, שנולדו כתוצאה מתנועות־הגירה, דומות זו לזו בזילזולן לעבר. אך בעוד שהאמריקאים מתעניינים לפחות בתולדות ארצות־הברית, ובכל שנה מתפרסמים למעלה ממאה ספרים חדשים על מלחמת־האזרחים בלבד, הרי הנוער הישראלי אינו מתעניין אף בביל"ויים, בניל"י ובטרומפלדור.

קרני־הזהב של בעל הכנעני נשארו קוריוז, תחת להפוך לדגלה של תחייה רומנטית. תכלת־וארגמן לא באו במקום תכלת־לבן. ההישגים האמיתיים, בני הקיימא, של הרעיון הכנעני, היו בשטח אחר לגמרי.

(המאמר הבא בסידרה: „בוז לזקני ציון")

עשתורת

זו יוצקה בימינו בתבנית־אבן מקורית עתיקה, שנמצאה בנהריה, מראה את דמותה האופיינית של האלילה הכנענית, סמל הפריון.